

Cseke Péter

ÖTVENHÉTBEN ASZTAG NŐTT AZ UDVARUNKON

– *Részlet a Pegazus a háztetőn címmel készülő
szülőföld-szociográfiából* –

I. SZÜLŐFÖLDET – NEM CSUPÁN SZEMFEDŐNEK

1. „Felbomlóban nálunk is a közös gazdaság, fiam. Én csak egy hektárhoz ragaszkodtam, de olyan is akadt, aki ötöt igényelt vissza.” Édesapám ekképpen tájékoztatott a világváltozást ígérő eseményről 1990. január 9-én. A zimankós időben csakis azért gyalogolt át a községközpontba, Homoródszentmártonba, hogy megajándékozzon ezzel az örömhírrrel. Hetvenhat éves korában – igavonók és gazdasági felszerelések nélkül – amúgy sem tudna nagyobb birtokot megdolgozni... Ha addig a huszonöt árnyi háztájiból is megéltek édesanyámmal, ez az egy hektár bőven elegendő ahhoz, hogy mindenből vethessen egy kicsit: búzából, árpából, zabból, pityókából, törökbúzából... A traktorosok a szántást és az aratást elvégzik, a kapálással pedig maga is elboldogul.

A visszaigénylés hallatán Béres Feri bácsi jutott eszembe, harmadik felső szomszédunk, aki a gyermekkori téli szomszédolások idején váltig azt erősítette, hogy a mi családunk is az „igenjogosultak”¹ közé tartozik. Anyai nagyapám első világháborús hadirokkant volt, 1921-ben egyetlen katasztrális holdat² kapott az Udvariban,³ 1945-ben ugyanennyit a Kerehágó⁴ nevű határrészben. A telekkönyvi kivonatból tudom, hogy recsenyédi nagyapámék halála után összesen 1,3 ha „szállt” édesanyámra. Ezek a parcellák – azokkal együtt, amiket szüleim brassói megkolozsvári keresetükből szereztek – 1952-ben mind a közösbe kerültek: igavonókkal, szekerekkel, ekével/boronával.

1 igényjogosult: olyan (személy), aki a maga részére valamit jog szerint követelhet, akinek valamely juttatásra jogos igénye van

2 1 kat. hold = 0,5755 ha

3 Udvari: a recsenyédi udvarházhoz tartozó uradalmi birtok Alszezen, az országúttól a csereerdőig. A 70 kat. holdból 31-et osztottak ki, a többit eladták.

4 Kerehágó: temető melletti határrész

Még csak annyi időt sem hagyott számukra a történelem, hogy időnként örülhessenek egy-egy „megakasztott”⁵ földdarabnak. Szüleim 1938. július 16-án keltek egybe, s másnap már indultak is Brassóba szolgálni. Sokak sorsa volt ez akkoriban. A két világháború között csapatostul indultak minden faluból a leányok, a legények meg a fiatal házasok Brassóba, Bukarestbe, majd 1940-ben Kolozsvárra és Budapestre, hogy legyen amiből földet vásároljanak, házat építsenek. Nemzedékről nemzedékre ismétlődött ez a kiáramlás. Édesapám szeme előtt is ott lebegett gyepesi nagyapám életkezdeése: hét falustársával érkezett ki 18 éves korában az Újvilágba. Amikor szüleim Brassóba szegődtek, az alkalmi cikkírásból élő Balogh Edgár a *Brassói Lapok*nál jutott keresethez, miközben a Székely Alkalmazottak Egyesületét szervezte. A szolgálólegények és szolgálóleányok gácsmajori⁶ találkozóin ismerkedett meg leendő feleségével, a vargyasi Máthé Rebekával, aki a Vasút utcában⁷ szolgált, akárcsak a szüleim. Balogh Edgár a hatvanas évek derekán tanárom volt az egyetemen, szigorúan számon tartotta előmeneteletemet, érezhettem megbecsülő szeretetét, de annyira közeli viszonyba sose kerültünk, hogy kifaggassam a brassói évekről. Azon viszont elmosolyodott, amikor elmeséltem neki, hogy édesapám gyepesi cimborája, Dobos Feri bácsi 1979-ben így érdeklődött felőle: „Mit csinál Balogh Edgárd?”

A nevezetes 1938-as esztendőben Balogh Edgár is egyike volt annak a tizenhét fiatal erdélyi írónak, akik a *Székely bánját*⁸ életre segítették. Böződi könyvéből tudom, hogy a két világháború között Homoródszentpál is a „felemelkedés szigetének” számított, amit Ürmösi József unitárius lelkész alapozott meg 1904 és 1912 között. Hangya szövetkezetet indított be, gazdakört szervezett, hitel- és tejszövetkezetet hozott létre, dalárdát alapított. Nagy előnyt jelentett számukra, hogy a Szászfölddel határos volt az Alsó-Homoród-völgye. Különösen a tanulmányi kirándulások voltak emlékezetesek és gazdaságilag nagyon hatékonyak. Ürmösi József tiszteletes *Nyolc év Homoródszentpál szövetkezeti életéből* című visszaemlékezését⁹ eleveníti fel Balázsi Dénes

5 megakasztott: nehéz munkával megszerzett (székely tájszó)

6 Gácsmajor: ma Avram Iancu utca

7 Vasút utca: ma Iuliu Maniu utca

8 Böződi György: *Székely bánja*. Kolozsvár, 1938, Erdélyi Enciklopédia Kiadó.

9 Székelyudvarhely, 1912.

falumbeli etnográfus, Székelyszentléleken élő nyugalmazott tanár a szövetkezeti mozgalmat áttekintő könyvében,¹⁰ amikor idézi: a szentpáli gazdakör tagjai jelen voltak valamennyi alkalommal „a barcasági szász falvakban, Hóltövényen, Botfaluban, Feketehalomban; az algyógyi Kún Kocsárd-féle gazdasági iskola és a medgyesi szász földműves iskola megtekintésekor. A kirándulásokon látottakról és tapasztaltakról a résztvevők otthon beszámoltak a kör többi tagjainak. E nagyszerű alkalmak vezették rá a szentpáliakat is a szecs kavágó, kukoricavető- és kapálógépek használatára és sok más hasznos gazdálkodási módra. Mint pl. a betonistálló és trágyatelep építésére, amelyekre a barcasági kirándulás előtt nem akadt vállalkozó. [...] A székely gazdák addig közönyösen nézték, hogy udvarukról kárba vész (kifolyik az utcára) a trágyalé. Ám amikor a botfalusi cukorgyár igazgatója a kiránduló csoportnak egy mintagazdaság megtekintésekor kijelentette a betonaknában összegyűlt trágyalére mutatva: »Uraim, ez gazdasági vér«, akkor ez gondolkodóba ejtette a székely gazdákat.”¹¹ Nem a szegényebb rendűek, hanem a többre törekvő, jómódú gazdák küldték el fiaikat a barcasági falvakba szolgálni; akik aztán Németországból érkezett korszerű gépekkel, termőképesebbnek bizonyuló vetőmagvakkal, nagyobb hozamú fajállatokkal tértek haza.

Miközben e sorokat gépelem, belelapozok Lőrincz György barátom *Kulákok a két Homoród mentén* című tanulmányába.¹² A „felemelkedés szigetén” 22 jómódú gazdát nyilvánítottak osztályellenségnek 1952 júniusában. Kit az öt hektárnál nagyobb birtoka okán, vagy pedig azért, mert szolgát tartott, a szárazság idején üzérkedett. Akik közül gyermekkoromból magam is többet ismertem. Imre Pali bácsit például, Tamás Gábort, Szabó Pista bácsit – aki a Duna-csatornát is megjárta.

„Szülőfalum első gazdájaként tartották számon Szabó István bácsit – írja róla Geréd Gábor székelyudvarhelyi tanár és vállalkozó 2022. febr. 18-án küldött elektronikus levelében. – Tragikus története ma is borzongással tölt el. Amikor ’52-ben rájuk törtek, a felesége olyan

10 Balázs Dénes: *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Székelyudvarhely, 1995, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, 33–43. p.

11 Uo. 40. p. Idézi Balázs.

12 Lőrincz György: *Kulákok a két Homoród mentén*. In Cseke Péter és Hála József (szerk.): *A Homoród fűzes partján*. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csikszereda, 2000, Pro-Print Könyvkiadó, 181–186. p.

sokkot kapott, hogy felakasztotta magát. Akkoriban alakult volt meg nálunk a kollektív gazdaság, a rajoni szervezők a 31 hektárral rendelkező mintagazda bennvalóját nézték ki székháznak. Pista bácsi az internálás után sem térhetett haza falujába. Autómosó »kényszermunkahely« várta az udvarhelyi szállítási vállalatnál. Akkoriban ismertem meg őt, tizennégy-tizenöt éves koromban. Onnan került Homoróddarócra, a második világháború után elhagyott szász birtokokon létesített állami gazdasághoz, ahol kitűnt szervezői rátermettségével, fegyelmet tartó szigorúságával. Úgyhogy gyakorlatilag ő irányította a gazdaságot... Ma kint voltam a szentpáli temetőben, felkerestem a sírját. Sírkövén még olvasható a két évszám: 1896–1966.”

2. Az otthoni helyzetjelentésből nemcsak az örömet, hanem valaminő rejtett fájdalmat is kiéreztem. Sosem gondolta volna – ezzel fejezte be édesapám a híradását –, hogy életében még egyszer földet igényelhet.

És nem csupán szemfödőnek.

Amint a kagylót leteszem, az a kép villan fel előttem, amikor másodéves egyetemi hallgató koromban Katona Ádám udvarhelyi évfolyamtársammal határneveket gyűjtöttünk a Nagy-Homoród mentén, és édesapám szentpéteri fogolytársa, Benedek Jóska bácsi ezzel fogadott: „Úgy-e, vissza akarjuk adni a földeket?!”

Valahányszor elkeseredett, édesapám mindig így számlálta elő – világváltozásoktól kísért – „összeomlás-történeteit”: a második bécsi döntéssel odaveszett Brassóban szerzett vastengelyű szekere; amiért a *kicsi magyar világnak* nevezett kolozsvári négy esztendő kárpótolta ugyan, de ennek meg az ugyancsak a négy esztendeig tartó szovjet hadifogság volt az ára; azzal együtt, hogy Kolozsvár 1944. június 2-i bombázása mindenüket odaütötte. Paradox módon életben maradásukat is annak köszönheték, hogy a homoróddaróci határórségtől édesapámat kivezényelték a frontra,¹³ hogy több mint kétezeröttszáz km-re, Azerbajdzsánba kerüljön hadifogolytáborba,¹⁴ szerinte az Ararát tövébe.¹⁵ Édesanyám szerencsére még a bombázások előtt hazaköltözött Recsenyédre, hogy aztán 1945 tavaszától egymaga szántson,

13 kivitték a frontra: a tordai csata előtt esett fogságba 1944. szeptember 22-én

14 Dupka György kárpátaljai történész barátom szerint a Hanlari 223. sz. GUPVI hadifogolytábor kb. 2570 km távolságra van Máramaroszigethez viszonyítva.

15 Ararát tövébe – gyermeki kérdezősködésemmel ezzel vetett véget, amiről aztán Nagy Ferenc tiszteletes úr vallásóráin tudtam meg, hogy ott akadt el Noé bárkája. (A bibliai genezis-történetet lásd Mózes I. könyve 6–9. részeiben.)

vessen, arasson, kaszáljon, akárcsak a többi komaasszonya. Ennek köszönhetően négyéves koromig azt is hittem, hogy szülőfalumban a világ kezdete óta ők – a férjüket messzi távolból hazaváró huszadik századi Pénélopék – gazdálkodnak. A földek mégsem maradtak bevetetlenül, a háborús fosztogatások után az istállók is újra megteltek. Édesanyám két fejőstehénnel (a Bimbóval meg a Virággal) és egy bivallyal, Jucival várta haza édesapámat.

3. A dr. Nagy Miklósról 2016-ban kiadott emlékkönyv¹⁶ szerkesztése közben világosodott meg előttem az igényjogosultság fogalma. Az 1921. évi agrárreform során Erdélyben 1 663 809 hektárt sajátítottak ki, amiből az igényjogosultak csak 451 653 hektárt „jussoltak”. A demokratikusnak nevezett Groza-kormány nemhogy nem korrigálta az 1921-es anomáliákat, ellenkezőleg: újabb aránytalanságokat vezetett be az erdélyi magyarság hátrányára. Szabédi, aki 1945 és 1947 között a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója és a *Népi Egység* című lap főszerkesztője volt, Jordáky Lajosnak – 1946. május 17-én – írt levelében megdöbbenve teszi szóvá, hogy a színmagyar székely falvakban a magyar kommunisták azok, akik „a törvényen túlmenően hajtják végre a földreformot, keserítik el a gazdákat, és fordítják szembe a tehetetlen Magyar Népi Szövetséggel [...]. Nagyon jól tudom én, hogy a földreform a románság demokratizálásában nagy lépést jelentett vagy jelenthet. Ámde: nemzetiség és nemzeti territórium egymással szorosan összefüggő dolgok. Nemzeti territórium nélkül nincs nemzeti lét. A földreformot mégis a nemzetiségi szempontok teljes figyelembe vétele nélkül oldották meg, tisztán az igénylők szempontjait véve figyelembe [...]. Ez pedig azt jelenti, hogy – mivel a románság nagyobb arányszámban helyezkedik el az agrár-foglalkozásban, mint az iparosabb magyarság – az agrárreform során, még ha igazságon is hajtották volna végre, az erdélyi magyar territórium újabb csonkulást szenvedett. Ha ez folyvást így halad tovább is – a folyamat nem új! –, néhány nemzedék múlva nem is lesz itt magyar nemzeti territórium, ami azt jelenti, hogy a magyarság virtuálisan megszűnik nemzetiség lenni, ha hetvenhét törvény védi is nemzetiségi jogait.”¹⁷

16 *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete (1913–1988)*. Sajtó alá rendezte Cseke Péter. Kolozsvár, 2016, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

17 Szabédi László: *Két világ közt harmadiknak. Vers, próza, dráma, tanulmány, dokumentum*. Kolozsvár, 2014, Korunk – Komp-Press. 291–297. p.

Ha a háború után a szovjet fogságból vártuk haza a férfiakat, a kollektivizálás kezdetén a Duna-csatornától. A hírheft éjszakai „fekete kocsi” lídércálma sokáig nem tudott felszívódni a falumbeliek tudatából. Annál is inkább, mert – miként Farkas Árpád *Asszonyidő* című kötete¹⁸ élményélességgel örökíti meg – a kommunista diktatúra háború nélkül is végveszélybe sodorta falvainkat.

II. „MENEKÜLÉS” A FÖLD MELLŐL

1. Már 1990 derekán kiderült, hogy a diktatúra hosszú évtizedei alatt a romániai/erdélyi magyarság belső ereje sokkal jobban megcsappant, mint ahogy azt feltételeztük. Nemcsak a számbeli apadások miatt, hanem főként az anyagi biztonság hiányának okából. A falu nemhogy a kisebbségi intézmények fenntartásához nem tudott hozzájárulni, de jóformán saját maga eltartására is képtelennek bizonyult.

A 20. századi kelet-európai parasztgazdálkodás és ezen belül az erdélyi gazdatársadalom tragédiája, hogy a század közepétől egyrészt a földtől való elidegenítés (kulákosítás, kollektivizálás), másrészt a nehézipar elszívó hatása érvényesült. Mindkettő mérhetetlen erkölcsi rombolást idézett elő. Hiszen épp azok szemében veszítette értékét a föld, akik életükből értékes évtizedeket, hosszú esztendőket áldoztak földszerzésre, és akik – a megváltozott körülmények folytán – kénytelenek voltak úgy nevelni utódaikat, hogy minden más pálya jobb, mint a mezőgazdaság. Tehát épp azok „űzték” el otthonról az utánuk következő nemzedéke(ke)t, akik a leginkább megküzdöttek azért, hogy földjük, házuk, gazdaságuk legyen. Nem kétséges, hogy „jót” akartak. De végeredményben, sajnos, „önmaguk ellen” (is) dolgoztak.

Ameddig a magán- és a közbirtok létezett, szabadon érvényesülhetett a gyarapodást lehetővé tevő korszerű gazdaszellem – beleértve a 20. század elején meggyökereztetett szövetkezeti eszmét is¹⁹ –, a két Homoród mente is sokat hallatott magáról, és nem érezte elviselhetetlennek a kisebbségi sorsot sem. Az erőszakos kollektivizálás azonban a második világháborús veszteségeknél is jóval nagyobb csapást jelentett e vidék számára. A viszonylagos anyagi jólét forrásaként

18 Farkas Árpád: *Asszonyidő*. Kolozsvár, 1983, Kriterion Kiadó.

19 Balázs Dénes: *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Székelyudvarhely, 1995, Haáz Rezső Kulturális Egyesület.

megismert gazdaszellem jószerével visszaszorult a háztáji gazdaságokba.

Ha vissza is szorult – legalább nem halt ki.

2. Jóllehet huszonkét évig a falusiak hetilapjánál dolgoztam, az erdélyi föld és gazdatársadalom sorsával való foglalkozásom attól kezdve vált módszeresebbé, miután a nemzetiségi tudatszűkítés egyik dicstelen múltú – ám akkoriban mindenható – korifeusa 1985-ös házkutatásunkat követően kijelentette (lám, mi mindenre jó a diktatúra!): az *agrikultúra is kultúra*; és meghagyta kenyéradó lapom szerkesztőségében, hogy kizárólag mezőgazdasági tárgyú riportok írására fogjanak, szacikkek szerkesztésével terheljenek le; de úgy, hogy se időm, se kedvem ne legyen a közösségi tudatot tápláló erek forrásvidékén barangolni.

Ma sem érzem elvesztegetett időnek azt az öt esztendőt, amit mezőgazdasági szakírók munkába állításával, illetve az utánpótlásneveléssel töltöttem. A diktatúra legkeményebb éve alatt arra próbáltuk felhívni a termelészövetkezeti tagok és az ingázó munkások figyelmét, hogy szakszerű gazdálkodással a háztájit a korábbinál sokkal jövedelmezőbbé, a megélhetés elsődleges forrásává lehetne tenni. A kisállattenyésztési, méhészeti, állatgyógyászati, kertészeti, növényvédelmi, szőlészeti-borászati szacikkek évről évre mind több hasznos oldalt szorítottak ki maguknak a laptestből. Úgyhogy a '89-es fordulat után már nem is a korszerű gazdatudományi ismereteket nyújtó rovatok számát kellett gyarapítanunk, hanem a korábban kirekesztett oktatási-művelődési, illetve egyházi oldalt visszaállítanunk természetes jogaiba. Az volt az elképzelésünk, hogy ha a falu gazdaságilag talpra áll, az kihat majd az egyházi élet léleképítő erejének növelésére, az anyanyelvű oktatás kereteinek a bővítésére, az egyéniség kibontakozását lehetővé tevő önművelésre és művészeti önkifejezésre, a lap- és könyvkultúra szélesebb körű terjedésére-terjesztésére. Demokratikusnak óhajtott önszervező társadalmunk kinkeserves útkeresésének dilemmáit átélve egyre világosabban láttam, hogy a romániai/erdélyi magyarság harmadik kisebbségi életkezdésének korában a mezőgazdálkodás valóban része, sőt, létfontosságú hátországa (lehetne) a kultúrának – még ha nem is ebben az értelemben ajánlották volt oly nyomtatékosan a figyelmembe a „tudományos táplálkozás” és a közel-

látás katasztrofális állapota idején. (Részlet egy Veress Zoltánnak Stockholmba küldött 1995-ös levélből.)²⁰

II. KOR- ÉS KÓRKÉPEK AZ ÖTVENES ÉVEK RECSENYÉDI VILÁGÁBÓL

1. A „*se kint, se bent*” állapota

Az iskoláskor közelébe növe furcsa világot fedeztem fel Recsenyéden. Egyik napról a másikra kiderült, hogy a falunak fele „kint” van, fele „bent”. Mintha osztódással szaporodott volna. Ami egynek is túl kicsinek bizonyult addig, hiszen alig száz portát számlált, elég nagynak találtatott ahhoz, hogy két külön világ is kiteljen belőle: a „külsőké” meg a „belsőké”. Jóllehet sem külső, sem belső utcája nincs a főúti településnek, és a „más-más világba” szakadtak különben is szomszédok voltak. Továbbra is együtt választották a határ-, a marha- és a lelkipásztort, de azontúl mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz. A „külsők” élték a maguk régi – de új törvény alá eső – világát, és szemmel láthatóan büszkén viselték láthatatlan megbélyegzettségüket: kiközösítettek voltak, ámde el nem üldözöttek; ha más határrészben is kapták ki a földjüket, a magukéban dolgozhattak. Akik viszont a közösbe adtak mindent, legfeljebb csak önmagukkal lehettek elégedetlenek. Kezdetben ugyanis mindenki a kedvükbe járt, hogy – kevesebb erőfeszítéssel – jobban éljenek, mint annak előtte. Egyetlen kategória került csak lehetetlen helyzetbe: az, amelyiknek a jellemzésére leginkább a „*se kint, se bent*” illett. Kerek esztendeig közéjük tartozott a mi családunk is.

„A második világháború után a városról hazaszorult mesteremberek, a falusi kisgazdák és a hozzájuk csatlakozó karrieristák és haszonlesők közreműködésével megalakították a kollektív gazdaságot Recsenyéden is. A falu mintegy kétharmad része állt be a kollektívbe. A nagybirtokosok és a kevés földdel rendelkezők közül csak néhányan voltak, akik nem csatlakoztak. A nagyobb birtokosokat, akik napszámosokkal részben dolgoztatták meg a földjüket vagy szolgát tartottak, mint mások kizsákmányolóit kuláknak bélyegezték. Ilyenek voltak: Gábor Albert, Fekete Pál, Imre Jakab és Márton István. A faluhoz közel levő

20 Cseke Péter: A talpon maradás esélyei. In Dávid Gyula és Veress Zoltán (szerk.): *Sokszemközt. Emigráns és otthon élő erdélyi magyarok dialógusa*. Stockholm, 1995, Erdélyi Könyv-Egyet, 118–130. p.

földeket elvették tőlük, és kint a mezőn, a falutól távol adták ki részüket. Nagy adókat fizettek a nagybirtokosokkal, és javak beszolgáltatására kötelezték őket. Például amíg a kollektívtagok összesen hatvan mázsa búzát kellett hogy beszolgáltassanak, addig egy gazda a nagybirtokosok közül negyvenöt mázsát... Eközben zaklatták az embereket különböző módszerekkel, hogy álljanak be a kollektívbe. 1958-ban ismét hozzákezdtek a szervezéshez, a falu teljes kollektivizálásához. Márciusban beszervezték a kulákokat, és októberben folytatták úgy, hogy decemberre 1-2 család maradt. Az ebben az időben beállóknak gabonát és takarmányt is kellett beadniuk. Így 1958 őszén megtörték az egész falut, és mindenki beállt.” (Részlet Lakatos Gyula unitárius lelkész falumonográfiájából.)²¹

Amikor elérte a nyugdíjas éveket, Lakatos Gyula (1932–2017) tiszteletes hazaköltözött Recsenyédre, renováltatta szülei házat, és hozzálátott szülőfalunk monográfiájának a tető alá hozásához. Amiért a magam részéről csak hálával tartozom neki. Pályaválasztásának indítékain töprengve először arra gondoltam: bizonyára azért választotta annak idején a papi pályát, mert abban az időben – édesapja a falu legmódosabb és legtekintélyesebb gazdáinak közé tartozott – más lehetősége nem kínálkozott ahhoz, hogy értelmiségivé váljon. Csakhogy id. Lakatos Gyula nem került kuláklistára. Családtagaival művelte meg a földjeit, nem tartott szolgákat, tehát nem számított „kizsákmányoló-nak”. Ugyanakkor a tőzsomszédja, az ugyancsak tekintélyes gazdának számító Márton István bácsi kuláklistára került, mert szolgát tartott. Ez időben a nagyobbik fia Moszkvában gépészmérnöki oklevelet szerzett, majd egy bukaresti olajgyárban vezető tisztséget töltött be. Márton Dénes is hazaköltözött, Lakatos tiszteletessel átellenben vásárolt magának házat.

Aki nem élte át azt a korszakot, nem tudhatja: egyazon időben miként volt lehetséges mindez? Gyermekeként nyilván fel sem tettem magamban ezeket a kérdéseket. Bukaresti éveimben (1968–1971) viszont „nyílt titoknak” számított, hogy Márton Dénes moszkvai útját annak idején János bácsi²² egyengette. Aminek „csak” az volt a feltétele: formálisan „tagadja meg” kulákká nyilvánított szüleit. Ma is sajnálom,

21 Lakatos Gyula: *Szemelgetés Recsenyéd történetéből. 2004–2016.* 70–71. p.

22 Fazekas János (1926–2004): a korszak egyik meghatározó magyar származású vezető pártkádere.

hogy bukaresti és recsenyédi találkozásaink során nem kérdeztem rá erre a dologra.

Az alábbiakban három nézőpontból próbálom érzékeltetni azoknak az időknek a tragikumát. Mind a településföldrajzi szempont (alszeg, a falu dereka, felszeg), mind az életkori különbözőség (1920, 1936, 1945) szerepet kapott az emlékidezésben.

Balázi Dénes (szül. 1936):

„Az 1952-ben létesült kollektív gazdaságban nyolctagú családként dolgoztunk: nagyanyám, özv. Balázi Dánielné, született Fekete Mária; apám, Balázi János állatgondozó és ökörfogatos; anyám, szül. Egyed Eszter az én középiskolai, sőt teológiai éveimben is testvéreimmel egy sorban – János fiútestvéremmel és három húgommal (Erzsébet, Eszter és Magda) – végezte a családra kirótt munkákat, a kapálást és az aratást. [...] Apám, aki román és magyar elismerésű cipésmesterként működött a kollektivizálásig, nehezen kapta meg az engedélyt, hogy a kisipari szövetkezet kányádi műhelyéből hazahozott lábbelikkal dolgozhasson, ideiglenesen, hogy a családunkat fenn tudja tartani. Magam az 1955/56-os tanévben Bányában tanítottam az I. osztályt, az oroszokat a negyedikeseknek; román nyelvtanfolyamot tartottam a regrutáknak az iskolában; kultúr-igazgatói, pionír-parancsnoki, ARLUS-elnöki tevékenységgel, adminisztrációs terhekkal gyötörtek minden héten. Ráadás volt a KISZ-munka, megtetőzve az RKP esti tanfolyamának a vezetésével, hogy meggyőzzem a felnőtteket a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségéről. (Lásd *Lámpások voltunk*. Marosvásárhely, 2009, Mentor.)”²³

Dáné Gábor (1921–2010):

Az 1952-ben megalakult termelőszövetkezetbe sem apám, sem pedig 24 gazdatársam nem állt be, hanem – a földjeinket kicserélve a falutól távol eső területekre – tovább dolgoztunk egyénileg. Dacára annak, hogy sokkal gyengébb minőségű földekkel rendelkezünk, meg kellett mutatnunk, hogy jó terméseredményeket érünk el, és most is jobb az egyéni gazdaság, mint a kollektív gazdálkodás. Közben apám 1956-ban meghalt, és én még az édesanyám területeit is megfeszített erővel dolgoztam, és a két fogatunkkal így is eredményeket tudtunk felmutatni.

²³ Balázi Dénes elektronikus levele 2021. április 16-án.

Igaz, a havas, téli időszakokat is kihasználtam, és minden télen kihordottam a szántókra a trágyát, ott földdel letakartam, s azt trágyalével sokszor meg is locsoltam, s így tavasszal érett trágyával szórhattam be a vetés alá kerülő területeinket. Közben szakszerű ekéket készítettem az abásfalvi kováccsal, s minden felszerelésünk kifogástalan volt.

Ebben az időben kvótabeadások voltak. A területek meg voltak róva hús-, tej-, gyapjú- és már el is felejtettem, milyen – kötelező beadásokkal. A szerencsénk az volt, hogy az én nevemen 4 ha és az anyámén 4,50 ha terület szerepelt, s így 5 hektáron alul voltunk, s a kvóta 5 ha-on alul nem volt magas.

Az 1957-es és 1958-as években kimagasló eredményeket értem el mind a búza-, az árpa-, mind a lentermesztésben, úgy, hogy meghaladtam a kollektivisták átlagterméseit, s ezért a kollektivisták nagyon irigykedtek rám – s általában a kint maradottakra –, mert ezek túlnyomó része fiatal volt. Mi kellett hogy kerüljük az alkalmat a találkozásra, s ők még ellenségesebbek voltak.

Közben azok a pártaktivisták, akik a falunkban meg voltak bízva a kollektív gazdaságok előremenetelével, állandóan próbáltak velünk szóba elegyedni, próbáltak meggyőzni a kollektív gazdaság előnyeiről, hogy álljunk be mi is. Én általában udvariasan fogadtam az ilyen irányú próbálkozásaikat, de finoman mindig kitértem a válaszadás elől. Megemlítettem, hogy az én családi állapotom nem nagyon engedi meg azt, hogy beállhassak, mert a családban egyedül én tudok normát csinálni, mivel az anyám más idős, a feleségem szegény ekkor már szívbillentyű-szűkületben szenvedett. S hogy fogom én a két kiskorú gyermekemet, idős anyámat és a beteg feleségemet eltartani? A vége az lett, hogy ezek a pártaktivisták kezdtek durvább eszközökhöz is folyamodni. Éjszaka a lakásom elejét bemázolták csúnya ákom-bákom festményekkel, rajzokkal. Oda rajzoltak engem, hogy a rémhírterjesztő kulák hátizsákban viszi a rémhíreket Udvarhelyre. A valóság az volt, hogy én mindennemű beszolgáltatási kötelezettségemnek eleget tettem, de a főlöszleges tejet (négy tehén után) nem adtam le a tejcsernokba, hanem a saját tejfőlöző gépemmel feldolgoztam, és az így készített vajat kerékpárral minden kedden az udvarhelyi szabad piacon értékesítettem.

A nehézségeimet még tetézte az is, ami apósommal történt. Székelydályában már 1951-ben megalakult a kollektív. Apósomat a maga 16 ha földjével kuláknak minősítették, és nem vették be. Kínlódott, de a nagy beszolgáltatásoknak nem tudott eleget tenni. Kérésére később bevették a gazdaságba, földjeit bekomeszálták,²⁴ 13 nagy állatját elvették, s azután mint osztályellenséget kidobták.²⁵

Cs. P. (szül. 1945):

Egy '56-os őszi estén egyszer csak arra figyeltem fel, hogy édesapám – akiben egyébként nem nagyon tengett túl a kezdeményezőkézség – azt fejtegeti a komáinak: át kellene szökniük Jugoszláviába – hol voltunk mi a jugoszláv határtól?! –, mert ott még megvan a magánbirtok. A közösből történt „kiállítás” után, persze, senki nem kapott vissza semmit abból, amivel „beállt” a kollektívbe. Akkor ismertem meg a köves hegyoldalakat is termővé tevő emberi szolidaritást. Mert jött a „külsők” közé tartozó keresztapám hórihorgas kedvvel, és ahogy megjött, a szavak mind köré telepedtek. Hét falu határának megannyi titka került előmbre, mint megannyi – lapifosztás közben megörvendezett – piros kukoricacső. Mintha a világ kezdete óta ők vetnék a zabot a Zsizsba, a búzát a Vápaföldbe... Esténként elmagyarázta: hol van még felesben, harmadában megművelhető terület a környéken. Soha akkora asztag nem nőtt az udvarunkon, mint abban az esztendőben, amikor felesben, harmadáért vagy hetedik kalangyáért arattunk. Akkor tanultam meg – tizenkét éves kislegény – szántani, kaszálni, aratni, fogatot hajtani. Ősszel pedig Kozma Miklós tanító bácsitól azt, hogy írni csak a velünk történt dolgokról érdemes. Az Unitárius Énekeskönyvből is jól ismert egykori kántortanító – aki Szabó Gyulát is feltarisznyálta Almáson, mielőtt a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba indult volna – visszadobta rajoni „irodalmi” versenyre készült fogalmazványomat. Miért nem azt írtam meg – mordult rám a maga érces hangján –, ami '56 ősztől velünk történt?! Megírtam. A rajoni elvtársak nyomban „kiszálltak”, és édesapám előtt megsuhogtatták a sorsom várható alakulását jelző mondatot: „Ha nem veszi vissza azonnal azt a kilépési nyilatkozatot, a fia egyhamar nem lépi át az

24 komeszál: tagosít

25 Dáné Gábor: *Katonai és fogsági jegyzetek. Egy egyszerű ember rövid életrajza*. Kézirat, Brassó, 1995, 59–61. p.

udvarhelyi gimnázium kapuját!” Márpedig én az udvarhelyi gimnáziumhoz eleve jussot formáltam, merthogy apai nagyapám két nyáron át hordta a gyepesi lázról a követ a gimnázium építéséhez.

III. A FORTÉLYOS „MEGGYŐZÉS” VÁLTOZATAI

Dáné Gábor:

„1958 őszén, amikor én már az egy hektár és valahány áras búzavetésemet elvégeztem, és készültem, hogy hozzákezdjek az őszi mélyszántáshoz, egy szép napon bennünket, akik nem voltunk beállva a kollektívbe, lehívtak a szentpáli néptanácsához. Egy külön szobában velem kezdték meg a kihallgatást. Nagy György elnöknek nem volt bátorsága velem foglalkozni, hanem Csiki Rudolf titkárra bízott engemet. A titkár megmondta, azért hívtak le, hogy győzzenek meg bennünket: végre mi is álljunk be a kollektívbe. Én szépen megmondtam, hogy nem fogok beállani, hiszen már az őszi búzavetésemet is elvégeztem. Azt felelte, hogy mindenkitől írásban akarják látni, hogy miért nem akarunk beállani. Le kellett írnom, hogy az én esetem kivételes, mert az öt tagú családot egyedül kell hogy eltartsam, és ha én beállok, egyedül tudok normázni. A másik ok az, hogy nekem nagy adósságaim vannak a feleségem gyógykezeltetése kapcsán.

Ezek után a titkár jóindulatúan azt mondta, hogy egyetért az érveléssel. Erről már előzetesen beszéltek a gazdaság vezetőségével, sőt külön megbízatást kapott, hogy az én esetemben különösebb engedményeket lehet tenni. Ezt az engedményt ő úgy tálalta elem, hogy most írjam alá a belépési nyilatkozatot, és annak végére ő begépelem, hogy a nyilatkozat 1959 októberében lesz érvényes, és én addig a fölösleges állatokat eladom, az adósságaimat kifizetem, egy évig még magánúton gazdálkodom, s a jövő évben belépek a kollektívbe. Ezt az ajánlatot elfogadtam, a nyilatkozatot aláírtam, és mint aki a dolgát jól végezte, hazamentem.

Utánam Bomhér Dénes komámat hívták be, mert velem együtt őt tartották a legmakacsabbnak. S vele is közölték, hogy mi a szándékuk. Ő is, éppen úgy, mint én, azt felelte, hogy még nem számít egyelőre beállni. Erre kezdték szorítani, hogy mire való ez a huzavona, mert Dáné Gábor is ugyanezeket mondogatta, és a végén mégis csak beállott. És ekkor elébe tették az általam aláírt nyilatkozatot (persze, nem vette észre a begépelet sor tartalmát), egy keveset gondolkozott, s így ő is

aláírta, s a többiek sorra mindegyik... Én amikor ezt este megtudtam, egész éjjel nem tudtam elaludni.

Másnap engem újra lehívtak a néptanácsba, és kérdezték, hogy most mit csináljak: maradok a már aláírt nyilatkozattal, vagy újat írok, és a többivel együtt én is kollektív-tag leszek? [...] A pártaktivisták is előre jelezték: ha beállok, figyelembe veszik az én nehéz családi helyzetemet, és úgy fognak eljárni, hogy olyan munkalehetőséget biztosítsanak, ahol megfelelő munkanapokat teljesíthetek. Beválasztottak rögtön a vezetőtanácsba, s megtették a vásárlóbizottság elnökének. Mert abban az időben állami kölcsönökkel a kollektív részére fajállatokot kellett felvásárolni, s így munkám volt az egész tél folyamán, mert összejártuk a vidéket, és rengeteg sok tenyészállatot vásároltunk össze.”²⁶

Friss keletű volt még a konstancai értekezlet jelszava, minek értelmében a lovak helyét haladéktalanul átveszik a gépek. A lovakat is átvették huszonöt lejes áron a pisztrángtenyészetek. Nem a hús kilója – a becsületüket veszített, leértékelt igavonók államilag megszabott vételára került ennyibe egy-egy halgazdaságnak. Legalábbis ezt tapasztaltam a következő nyáron, amikor egy szovétai diáktáborozás alkalmával felkerestük a híres vármezői pisztrángtenyészetet.

Cs. P.:

Hogy mikor vette észre édesapám, hogy szalmakalapommal van mit védenem a napszúrás ellen? – máig rejtély előttem. Maga mellett inkább az örökké körülötte tüsténkedő öcsémet kedvelte. Én ugrottam ugyan minden szavára, de azt is láthatta, hogy nem éppen jó kedvvel. Különösen abban az esztendőben, amikor tizenkét évesen nekem is meg kellett fognom a kasza nyelét és az eke szarvát. Merthogy én inkább a könyveket forgattam volna, mint a parlagon maradt – krumplinak és zabnak egészen kiváló – földeket. De mire odajutottam volna, hogy napszentület után a társaságukban legyek – ahelyett, hogy édesapám szerint kimentem volna a labdát még javában rúgó társaimhoz a rétre –, már ejtettem is le a fejemet. Azt hiszem, az a nyár is bőven elegendő lehetett édesapámnak ahhoz, hogy belássa: úgysem tud már olyan embert faragni belőlem, aki örömét leli a gazdálkodásban. Hadd keressen hát a könyvekben...

26 Dáné Gábor: i. m. 62–63. p.

Így történt, hogy amit talán évekig sem értek volna el nála a „meggyőzésével” megbízottak, azt – eléggé dicstelenül – magam vittem véghez. Pusztán azzal, hogy a könyvekhez való feltűnő ragaszkodásommal megingattam belső biztonságérzetét; ama hitét, hogy számíthat rám, és így családunk továbbra is meg tud állani a maga lábán. Volt hát miből megtöltenem végül is a szalmazsákot, mire újból kollektivistá szülők gyermekének tudhattam magam, és ezen az alapon az ösztöndíj is kilátásba került az udvarhelyi gimnáziumban.

Aki 1959. szeptember 14-én délután úgy hat óra tájt a szentmártoni határából felnézett a makulátlan ősze eleji égre, annak szokatlan látványban lehetett része: gumikerekű szalmazsákok suhantak neki a meredek kénosi tetőnek, mint valami ég felé lendítő röppályának, hogy aztán a tetőtől már ússzanak is – és elszálljanak, tova, Székelyudvarhely irányába.

Akkortájt még nem voltak divatban a földöntúli lények, így aligha hihető, hogy netán az ő látogatásuknak tulajdonította volna bárki is e különös jelenséget. Annál kevésbé, mivel velem repült, engem röpített az egyik szalmazsák.

Nem minden előzmény nélkül, persze.

Merthogy az a tizennyolc kilométer, amennyi szülőfalumat a várostól elválasztotta, számomra immár nem ama kilométerekben kifejezhetetlen – mert két világ közötti – távolságot jelentette, hanem életem sorsfordító útját, amelyik egyik világból a másikba átvezet. Ha ez így túl fennköltten hangzanék, megpróbálhatom „földön járóbb” módon is megfogalmazni. Nos, gyalogoltam annyit a kénosi tetőn át oda-vissza – véka búzával, átalvetőnyi kukoricával hátaló, kezükben pár majorságot is lóbáló, keddi napokon a legszükségesebbekért piacozó falusfeleim társaságában –, hogy képzeletem csakis a repüléshez társíthatja annak a napnak a felemelő élményét, amelyiken végül is elindulhattam az áhított iskolaváros felé; majdani egyetemi városom megközelítésének szellemi röpterére.

IV. A TÉESZ-METAMORFÓZISOK ASPEKTUSAI

Az 1990-es esztendő első felét még a *Falvak Népénél* töltöttem. Tudtam ugyan, hogy a *Korunkhoz* fogok kerülni, de a tisztesség úgy kívánta, hogy csak akkor változtassak munkahelyet, miután szerkesztőt állítottam a magam helyébe. Rövidsége ellenére emlékezetes korszaka

ez az életemnek. Akkor éreztem igazán, hogy az írás erejével végre tehetnék valamit szülővidékem talpraállítása érdekében. Az eredeti lapcím visszaállítása után életszerűbbé, emberközelibbé válhatott a cikkek hangütése is.

De már nem volt foganatja a szavunknak.

Hiába szólaltattam meg hétről hétre a mezőgazdasági tudományok doktorát, a későbbi akadémikus Pap Istvánt (1915–1994), a homoródmentiek érdekében is szót emelő érvelése süket fülekre talált. „Ilyen körülmények között az látszik a legelfogadhatóbb megoldásnak – írta a *Falvak Népe*-ben 1990 elején –, ha azonnal leállítunk minden földosztó mozgalmat, és a folyó termelési évet a status quo alapján visszük végig. Minden eddig megtörtént osztozkodást hatóságilag hiteles keretekben rögzítünk, és jogerőre emelését elhalasztjuk addig az időpontig, amíg a törvényesen megválasztott parlament meghozza az új földtörvényt. Ugyanúgy járunk el a közösből vagy máshonnan szétosztott állatokkal is: mindent írásban, mindent értékvetülettel rögzítünk. Semmi sem indokolja a felhalmozott értékek eltékozlását. Értsünk szót! Nem arról beszélünk, hogy aki állatot vállalt a közösből, az most vigye vissza. Arról van szó, hogy ezt rögzített árral vegye át. Törlesztésének módját utólag is lehet tisztázni. Ugyanakkor időt lehet nyerni arra, hogy a földigénylők ténylegesen felkészüljenek, felkészülhessenek az önálló gazdálkodásra.” A továbbiakban pedig: „Az őszi gabonák a földben vannak, ezeket célszerűtlen volna most területileg osztogatni, hanem majd aratásig kell a részesedést törvényesíteni. Utána pedig lehet szó területi felosztásról, ha erre szükség mutatkozik. Tollvonással próbáljuk visszajuttatni az elvett földet eredeti tulajdonosaiknak? Csakhogy ezek igen nagy hányada kihalt vagy kiöregedett, s a törvényes jogutódok nagy része másfelé tájékozódott, és nem is hajlandó visszaalakulni kisgazdáknak. A jogos igényeket azonban nemcsak övezetenként, hanem helységenként, külön-külön is el kell bírálni. Hazánk természeti-éghajlati és társadalmi-ökonómiai feltételei annyira változatosak, hogy semmilyen agrártermeléssel kapcsolatos problémát nem lehet sematikus megoldásokkal rendezni, mert ami egy helyen jó, az a másikon átok lehet. A földbirtoklás magánjogi vonatkozásait már csak azért sem lehet földosztási rohammunkával megoldani, mert az iparból igen jelentős munkaerőnek kell visszaáramlania a mezőgazdasági termelésbe. Mármost tanácsos jól megfontolni, hogy mi gazdaságosabb,

mi kerül kevesebbe: anyagilag támogatni azokat, akik visszatelepülnek, vagy intézményesíteni a munkanélküli segélyt? A visszatelepülő ugyanis kenyeret termel önmagának és másoknak, míg a munkanélküliek segélyezése termelés nélküli pénzkidadás, ami pénzhígulást és társadalmi feszültséget okoz.”²⁷

Az állatállományt tehát szétosztották vagy széthordták, az istállókat pedig elkótyavetyélték. Százhatvanezer lejért árvereztek el olyan istállókat, amelyekben legalább kétszáz juhot lehet kiteleltetni. (A százhatvanezer lej 1994 őszén egyhavi átlagfizetésnek számított.) Hogy mi jött létre a téeszek helyén? Jobb esetben családi vállalkozások, rokonságot és szomszédságot tömörítő társulások. Akinek volt valami pénze és értett a gépekhez (például a mezőgépekhez), az rögtön traktort és arató-cséplőgépet vásárolt. Így kaptak életre az első családi vállalkozások, amelyek erejéből később már negyvenötven-hatvan hektár megművelésére is futotta. A kis földterülettel rendelkezőket azonban teljesen váratlanul érték a változások. Az egy-két-három hektáros kisbirtokosok jártak a legrosszabbul ezúttal is. A közös vagyomból – amihez négy évtizednyi munkájuk révén jussuk volt – lényegében kismimmizték őket, visszakapott földjükből megélni már nem tudtak, és ha korábban maguknak városi munkahelyet nem szereztek, most erre még kevésbé volt kilátásuk.

Amikor a *Korunk* Székelyföld-számát szerkesztettem, arra kerestem a választ Imreh István (*Régi székelyek üzenete*), Vofkori Mária (*Szerkezeti változások a székely társadalomban*), Szabó Gyula (*Jobb napokat látott hősök*), Csanády András (*A Kis-Homoród mente falusi gazdálkodásának vizsgálata*), Lőrincz György (*A nyomorúság lejtőin egyre lejjebb*), Oláh Sándor (*Gazdálkodásmód és életvitel*), Gagyai József (*Helyi társadalom, gazdálkodás – és mentalitás*), Sylvester Lajos (*Farmgazdálkodás Háromszéken*), Máthé András (*Miért nem megyek a Moszkva térre?*) segítségével, hogy erről a holtpontról miként lehetne kimozdítani a régiót.²⁸ Örülök, hogy a lapszám érdeklődést ébresztett az almási előljárókban, és tanácskozást szerveztek *Faluszervezet és családi gazdálkodás* címmel.²⁹

27 Cseke Péter: *A talpon maradás esélyei*. I. h.

28 *Székely hieroglifák*. *Korunk*, 1994, 6. p.

29 Homoródalmás, 1994. október 7–8.

A helyzetfelmérő és távlatnyitó előadásokat követő hozzászólások ilyenformán nem meddő panaszáradatba torkollottak, hanem megoldáskereső együttgondolkodássá termékenyültek. Így vált az összejövettel kulcsfogalmává a két lábon állás, a talpon maradás. A rohamos elszegényedést megállítani másként nem lehet – hangzott el többször is –, csakis az együttműködés jól bevált formáinak az újjáélesztésével, illetve újabbak életre keltésével. Kiderült, hogy nemcsak az egyes falvak közötti együttműködés újratemtése nélkülözhetetlen (szövetkezetek, alapítványok, egyesületek létrehozása révén) – a vidékek közötti együttműködés új formáinak a kialakítása ugyancsak létfontosságú.

Elhangzott: ehhez mindenekelőtt egy helyileg előállítható információs lapot kellene beindítani, és legalább egy-két menedzsert alkalmazni, akik a több lábon állás érdekében a helyi ipar felfuttatásában is nélkülözhetlenné tudnák tenni magukat. Meg kell találnunk a gyümölcsöző együttműködés lehetőségeit az ország határain belül éppúgy, mint azokon kívül. Ehhez pedig mindenekelőtt jó tervek, elképzelések kellenek. A tervek kidolgozásához értelmiségiek, kivitelezésükhöz szakemberek. Az a falu, amelyiknek nincs értelmisége és szakembergárdája – fogalmazták meg például az almásiak –, az halott.

De épp ezek a felismerések sarkallják őket is és másokat is arra, hogy tudásuk és hozzáértésük szerint becsüljék – anyagilag is – az értelmiségieket, a szakembereket. Az erdélyi falu még csak tanulgatja az érdekei szerinti gondolkodást. És mert tanulja, a saját bőrén tapasztalja az új korszakban való eligazodást.

Aligha fejezhetném be másként ezt a vallomásként indított és menet közben eszmefuttatásba öltözött helyzetjelentést: a helyzet valóban tragikus, de nem reménytelen.